

Nhớ cây cũ thành phố Rồng bay

(Thăng Long thụ hoài cổ)

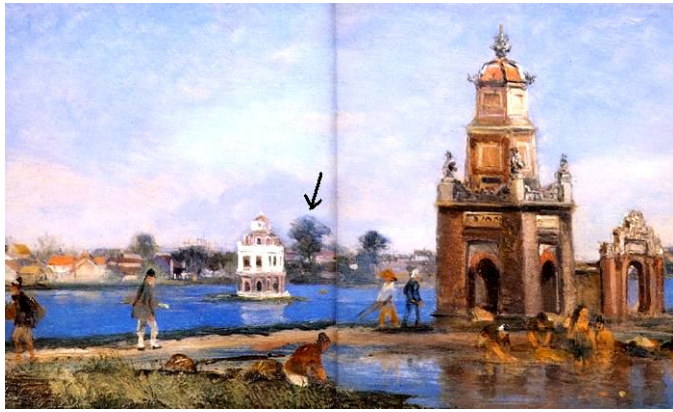
Đinh Trọng Hiếu, JJR 1956

Đi cùng đoàn quân viễn chinh Pháp đánh chiếm Bắc kỳ, đại úy quân y Charles-Edouard Hocquard mang theo một chiếc máy ảnh hòm khá nặng. Vào mùa xuân 1884, lúc tình hình ở Thăng Long đã ổn định, ông khênh chiếc máy ảnh hòm này đi quanh Hồ Gươm và để lại cho ta nhiều bức hình rất bổ ích cho việc tìm hiểu cảnh quan thành phố Hà Nội vào cuối thế kỷ XIX. Lúc ấy quân đội Pháp mới chiếm đóng Hà thành, đại bộ phận kiến trúc còn giữ vóc dáng bản địa, chưa bị phá phách hoặc chỉnh sửa theo quy hoạch của Nhà nước thuộc địa. Tuy nhiên, trước đây, người Pháp đã có mặt ở Hà Nội, Đồ Phổ Nghĩa (Jean Dupuis) đã từng sống lâu năm ở đây, quan hệ với người Việt và ngược lại. Người Việt bắt đầu làm quen với dinh thự người Pháp đã và đang xây nơi đô thị, song tất cả còn nhuốm màu sắc một nền văn hóa ít pha trộn. Rồi ra, chóng lăm, chừng mười năm sau thôi, trên những bức ảnh chụp cuối thế kỷ XIX, tuy vẫn cổ xưa, nhưng đã thấy rõ dấu ấn của người Pháp : xem ảnh do Firmin-André Salles chụp, mà chụp rất đẹp, ta thấy những cột điện đen sì sừng sững mọc chung quanh Hồ Gươm. Ô, còn rất nhiều khía cạnh khác khiến chúng ta đáng quan tâm, song trong phạm vi bài đóng góp nhỏ, lần này tôi chỉ muốn đề cập tới một bóng cây vươn cao bên kia phía Hồ Gươm.

« Pagode du Lac à Hanoi » (« Chùa bên Hồ ở Hà Nội »). Đây là tựa nhà xuất bản Cremnitz đặt cho bức hình này. © Trung tâm quốc gia lưu trữ về thuộc địa (ANOM). Bên tay mặt Tháp Rùa, có bóng cổ thụ nhô lên.

Nhìn bức hình này, mỗi người mang theo tâm trạng riêng. Có người cố nheo mắt tìm tượng « Bà đầm xòe » tốc áo trên đỉnh Tháp Rùa ; nhiều người chỉ thấy kiến trúc ; người khác lại thấy nước tràn chung quanh Tháp Hoà Phong, và những bóng người nhấp nhô chung quanh (những bóng người này hơi « rung », vì kỹ thuật phiên bản kính lúc ấy chưa đủ độ nhạy như loại phim sản xuất sau này). Rất ít ai để ý bóng cây cao nhô lên phía tay mặt (hướng Bắc) Tháp Rùa. Ấy chính vì xem một tài liệu thời chưa đủ ! Nếu ta có một loạt tư liệu khác, lúc ấy sẽ thấy đồng bộ : bóng dáng cây cao này nổi bật phía xa xa trên nền trời, và người đương thời đã ghi lại.

« Pagodon sur le Lac de Hanoï, Tonkin » (« Tháp nhỏ cạnh Hồ ở Hà Nội, Bắc kỳ »), chi tiết tranh sơn dầu trên gỗ, họa sĩ Gaston Roulet, khoảng 1884. Tranh khắc gỗ bức ảnh do Hocquard chụp, trong sách « Une campagne au Tonkin » (« Cuộc hành quân ở Bắc kỳ »), 1892, trang 181.

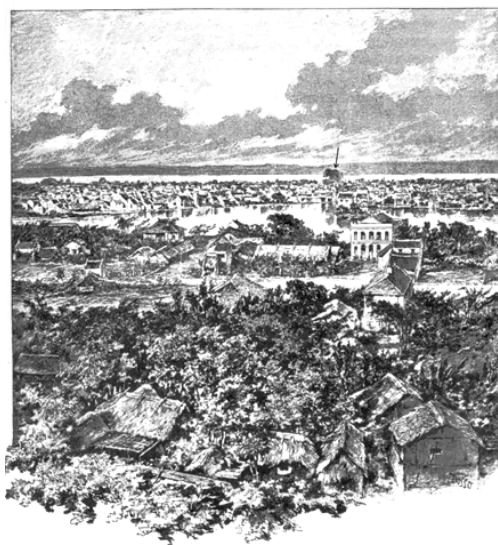

Le petit lac d'Hanoï.

Souvenir du petit lac d'Hanoï.

Hai tranh khắc gỗ theo ảnh chụp, lấy trong sách của Paul Bonnetain « L'Extrême-Orient » (« Viễn Đông »), 1887, trang 304, 317. Mặc dù đây là hình từ nơi xa, phía sau cầu Thê Húc (lúc ấy mới chỉ là ván gỗ, hai bên không tay vịn), nhưng nếu ta lấy Trấn Ba Đình đền Ngọc Sơn làm chuẩn, sẽ thấy cùng một bóng cây cao.

Panorama d'Hanoï.

Một bức khắc gỗ khác, cũng lấy trong sách của Bonnetain, trang 305, cho ta thấy toàn cảnh Hà Nội cuối thế kỷ XIX (có khi không hoàn toàn trung thực). Nhìn từ phía sau Tòa Thị chính (Ủy ban Hành chánh, ngày nay), giữa đám nhà nhấp nhô, có bóng một cây cao nổi bật phía chân trời. Bức ảnh khác của Hocquard lần đầu tiên được chú ý và được công bố trong cuốn sách « Les Premiers photographes au Vietnam » (2015), giúp ta nhìn rõ cận cảnh bờ Tây-Bắc Hồ Hoàn Kiếm.

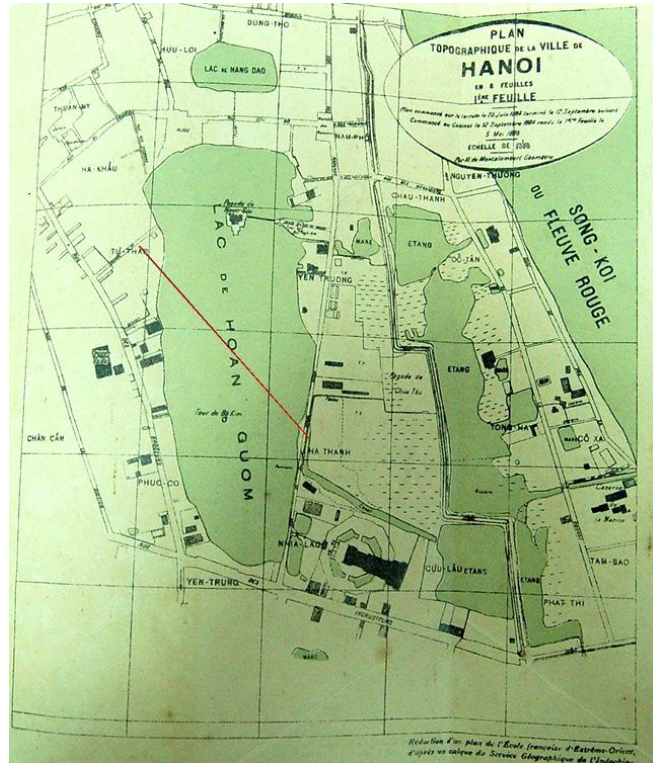
« La ville de Hanoi vue du petit Lac » (« Thành phố Hà Nội nhìn từ phía Hồ nhỏ »). © Trung tâm quốc gia lưu trữ về thuộc địa (ANOM).

Bức ảnh này ở góc độ nào cũng súc tích. Phần giữa là hòn đảo Ngọc Sơn (nơi ngày nay, ban đêm, thường lập lòe bảng điện quảng cáo, cổ động), nhìn rõ Trấn Ba Đình với cấu trúc cho tới ngày nay chưa thay đổi. Phía tay phải là cầu Thê Húc lúc bấy giờ chưa có độ cong và còn làm bằng những ván thẳng ghép lại, không tay vịn. Phía sau, chỗ Nhà máy điện, có hai cây gạo, ngày nay không còn nữa. Nhưng phần mà tôi muốn mọi người chú ý, chính là phía bờ Tây-Bắc, nghĩa là phần đường phố ngày nay từ trước cửa Nhà Thủy Tạ cho đến quá Ngân hàng ANZ.

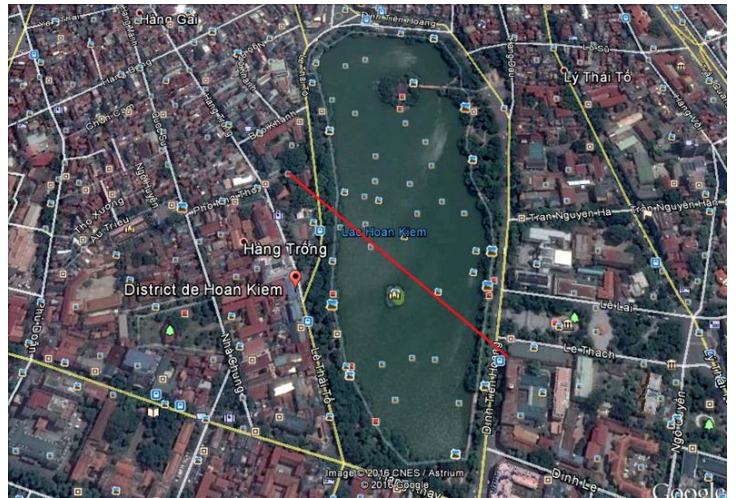

Đây là hình ảnh độc nhất vô nhị của một phần bờ Hồ Gươm lịch sử, ngày nay không thể tìm lại trong bất cứ bức ảnh nào khác, và ngay chính bức ảnh này cũng khó nhìn rõ nếu không được số hóa cao độ để có thể rọi lớn, điều mà tôi đã yêu cầu trước khi cuốn sách được thực hiện. Chi tiết không phải là thứ xa xỉ phẩm không biết dùng làm gì : nó cho ta thấy rõ một không gian thuần túy Việt Nam duy nhất, vào cuối thế kỷ XIX. Phần lớn là những mái nhà thâm thấp, tường quét vôi trắng, mái ngói nâu mà người Hà Nội còn được gặp trong tranh Bùi Xuân Phái. Nhưng cũng đã có nhà « cao tầng ». Giữa đám nhà này, có một kiến trúc thuộc diện tín ngưỡng, chắc là đền hoặc chùa : Tam quan nhìn ra phía Hồ, có gác chuông và cửa tròn, mái cong, phía sau lại một gác chuông nhiều tầng, cửa phần trên hình vuông. Tôi đánh dấu bằng một gạch đỏ phần chòm cây, rất cao, vì đây là hình chụp từ phía dưới Hồ. Tôi đoán rất có thể quần thể kiến trúc này thuộc khu vực đền thờ vua Lê, ngày nay còn dấu tích, song bị đẩy lùi vào trong, do quy hoạch xây cất hai bên đường Lê Thái Tổ từ ngay thời Pháp thuộc.

Trở lại với bức hình ban đầu do Hocquard chụp. Nếu ta lấy bản đồ Hà Nội vẽ năm 1885, và kẻ một tuyến từ hông phía Nam Tháp Hòa Phong đến hông Bắc Tháp Rùa, và cũng làm y như thế với không ảnh chụp vào khoảng 1930, hoặc với Google Earth ngày nay, ta sẽ thấy một sự trùng lặp vượt qua thời gian và không gian : tất cả những tuyến này đều đưa ta đến một cây lớn phía phố Hàng Trống.

Bản đồ thành phố Hà Nội, 1885. Gạch đỏ đi từ hồng Tây-Nam Tháp Hòa Phong tới cạnh Đông-Bắc Tháp Rùa.

Không ảnh chụp vào khoảng 1930 : với cùng một tuyến dẫn ta đến vòm cây lớn. Mặt hình của Google Earth : tuyến gạch đỏ cũng đưa đến một cây lớn phố Hàng Trống.

Trong sách « Cuộc hành quân ở Bắc kỳ » (1892, trang 196), Hocquard thuật lại lần gặp gỡ một bà cụ, hậu duệ của nhà Lê, lúc ấy đang sống và trông coi nơi thờ tự : « Không gian này được hàng rào tre dày đặc vây kín, nhưng lại gần như bị một cây đa khổng lồ chiếm hết chỗ. Rễ đa chằng chịt bò trên mặt đất như một đàn rắn lớn, những cành vĩ đại có thể che bóng cho cả một lữ đoàn binh đội. Dưới tán cây hùng mạnh này là một căn nhà nhỏ, rất hẹp và rất thấp, như bị hệ thực vật chen ép và lấp vùi. Khi nghe tiếng giày đi sột soạt trên cát sỏi, một bà cụ phúc hậu từ trong căn nhà bước ra để tiếp đón, và đưa hai tay ra trước về phía chúng tôi ».

Hocquard in trong sách một bản khắc gỗ minh họa cho cây đa ông thấy. Cây đa này mọc giữa một không gian tự nhiên, trong khi cây đa tôi chụp ở giữa sân tòa báo *Nhân Dân* là một cây đa mọc giữa biệt thự, bê-tông và xe ô-tô la liệt, nên khó so sánh. Khi quan sát kỹ, có một số trùng hợp. Nhưng cũng rất có thể cây đa « Nhân dân » ngày nay chỉ là một nhánh phát triển từ một rễ phụ của cây đa tiền bối, chứ không hẳn là cây đa mà Hocquard đã thấy khi đến

thăm hậu duệ nhà Lê, cách đây 132 năm... Tuổi thọ một cây đa trong vòng 3 thế kỷ, có khi hơn nếu được chăm sóc, kính cẩn (điều này quan trọng, nếu không cây sẽ bay lên trời, nằm giữa vùng trắng, như cây đa của Cuội).

« Le grand banian près de la maison de la descendante des Lés » (« Cây đa lớn gần ngôi nhà của cụ bà hậu duệ nhà Lê »). Sách đã dẫn, 1892, trang 197.

Cây đa trong toà báo Nhân Dân, phố Hàng Trống, Hà Nội. Ảnh chụp năm 2003.

Cây đa ngày xưa ngھn cổ giữa không trung Hà Nội, nếu cùng là cây đa phố Hàng Trống ngày nay, liệu có phải là cây cổ nhất ở thành phố không ? Một dịp khác tôi sẽ trả lời câu hỏi này, trên đây mới chỉ bàn qua về sự liên hệ giữa tư liệu thư tịch (hình ảnh, tranh, sách) và tư liệu thực địa (những điều quan sát được).

Đ.T.H. (2016/12/01)